

УДК 159.922.6

ЄВДОКИМОВА Н. О.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

СУБ'ЄКТОГЕНЕЗА ЛЮДИНИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ

У статті підкреслюється детермінуюча роль діяльності у становленні суб'єкта. Виділено та детально описано стадії суб'єктогенезу як життєвого циклу суб'єкта. Деталізовано стадії професіогенезу (за концепцією системогенезу професійної діяльності В. Д. Шадрікова).

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктогенеза, професіогенеза, життєвий цикл, акме, суб'єктність, суб'єктна позиція.

Людина не народжується суб'єктом, а стає ним у процесі діяльності. Діяльність як соціальна дія людини детермінує її становлення як суб'єкта культурно-історичного процесу, спрямованого на активний, свідомий, творчий вплив на об'єктивний світ. Цей вплив, творіння світу людиною як раз і складає сутність культури і разом з тим забезпечує становлення цілісності самої людини, включення її у культуру. „Процес світобудови неможна зрозуміти поза активністю суб'єкта, котрий є творцем власного життя”. – стверджує українська дослідниця Т. М. Титаренко [за 8, с. 205]. При цьому вона зазначає, що життєвий світ людини перетворюється по мірі поглиблення її суб'єктності, а також унаслідок самопородження нових видів ставлень індивіда до себе і до навколишньої дійсності.

На кожному етапі свого становлення як системної цілісності суб'єкт виступає системоутворюючим чинником власного розвитку, що дозволяє говорити про базові етапи (стадії) суб'єктогенезу людини.

А. О. Деркач виділяє п'ять стадій суб'єктогенезу:

1) прийняття людиною на себе відповідальності за невідомі заздалегідь наслідки своїх дій (прояв себе як суб'єкта майбутньої дії);

2) переживання можливості реалізації різноманітних варіантів майбутнього, своєї причетності до побудови образу бажаного результату і своєї здатності реалізувати задумане (прояв себе як суб'єкта цілепокладання);

3) реалізація можливостей, що відкриваються у здійснюваних по власній волі діях (прояв себе як суб'єкта дії, що здійснюється „тут і тепер”);

4) прийняття відповідального рішення про завершення дії (прояв себе як суб'єкта, який приймає рішення);

5) усвідомлена оцінка результату як особистісно значущого новоутворення, детермінованого власною активністю (прояв себе як суб'єкта здійсненої дії) [3, с. 238].

Як бачимо, виділяючи стадії суб'єктогенезу, вчений культивує прагнення людини стати першопричиною, детермінуючим початком, суб'єктом того, що з ним відбувається і ним здійснюється, що переживається ним, як реальне володіння власним життям.

Н. Ю. Воляннюк наголошує, що „кожна людина приходить у світ як потенційний суб'єкт, і протягом суспільного життя покликана актуалізувати всю закладену в неї суб'єктну силу, долаючи „об'єктність”, тобто її тотальну залежність від зовнішніх умов. Таким чином, основна спрямованість розвитку суб'єкта в онтогенезі включає в себе лінію зходження людиною до все більшої суб'єктності, досягнення її апогею і поступового згасання до практичного знищення” [2, с. 48].

О. О. Сергієнко, спираючись на принцип континуальності психічного розвитку людини, припустила, що розвиток базових рівнів суб'єктності у ранньому онтогенезі передують розвиненим, зрілим формам усвідомленої поведінки суб'єкта [6]. Дослідницею експериментально доведено, що передумови суб'єкта з'являються у ранньому онтогенезі, більшість із них мають генетичну основу. „На кожному рівні базової суб'єктності ми бачимо прояви інтегративності, цілісності, соціальності й особистісного ядра у розвитку дитини” [6, с. 320]. Ці базові властивості функціонування психічного світу немовляти, хоч і не відрефлексовані ним, у подальшому складають основу суб'єкта. Перші базові рівні розвитку суб'єктності вчена описує як рівні первинної та вторинної суб'єктності. Рівень первинної суб'єктності вона характеризує через модель мультирепрезентацій про фізичний світ, первинне виділення себе з фізичного світу і первинну інтерсуб'єктивність. Рівень вторинної суб'єктності означає перехід до розуміння інтенціональності й інтеграцію себе як „Я екологічне” та „Я інтерперсональне”, утворення триад „Я – інша людина – об'єкт”, що відбувається до півторарічного віку немовляти.

Суб'єктогенеза людини як життєвий цикл суб'єкта стала предметом дослідження російського вченого В. В. Селіванова, який досить рельєфно окреслив становлення суб'єктного начала у людини та розкрив внутрішню логіку її життя [6]. Ним виділено такі основні стадії розвитку суб'єкта в онтогенезі:

1. Передсуб'єктна стадія (від 0 до 1 року). Ця стадія розвитку дитини не означає її асуб'єктності, хоча й характеризується відсутністю власне пізнавального відношення до навколишнього, низькою самодостатністю, нездатністю самостійно здійснити більшість форм поведінки і психічної активності.

При цьому немовля змушене перше вступити у контакт з дорослим як украй незадоволена, неврівноважена, надмірно напружена система, заряджена на подолання своєї недосконалості, недосвідченості, несвободи, залежності від світу і, в той же час, наділена позитивним зарядом самоздійснення [7].

Е. Еріксон указував, що у немовляти на цій стадії пробуджується найважливіше, специфічно людське почуття – „базисна довіра до світу” [за 4], яка поступово переходить у русло ділового співробітництва, пов'язаного з рішенням найпростіших задач (пограти погремешкою, підштовхнути м'ячик тощо). При цьому дитина починає переживати потребу у позитивній оцінці своєї участі у справі.

В. Т. Кудрявцев та Г. К. Уразалієва [4] стверджують, що ініціативне звернення немовляти до дорослого через предмет є виявом його суб'єктної позиції щодо знаходження і збереження сенсу діяльності, тобто немовля здатне вирішувати „задачу на смисл” (за термінологією О. М. Леонтьєва). А це значить, що у безпосередньо-емоційному спілкуванні з дорослим воно займає специфічну авторську позицію, привносячи у діяльність особливий смисл, прихований від дорослого. При цьому немовля суттєво змінює принцип побудови і здійснення діяльності, її вихідну спрямованість.

Відтак, ініціативна активність має цілком визначений психологічний сенс для розвитку суб'єктних властивостей дитини, оскільки немовля, втілюючи реальну можливість суб'єктного освоєння певного зацікавившого його об'єкту, займає позицію реально діючого суб'єкта, завдяки чому накопичує необхідний йому досвід суб'єктності, самозбереження і самоперетворення. Процес прирощування психологічного досвіду як онтогенетична мета виступає для суб'єкта і внутрішнім засобом удосконалення й розвитку

механізму аперцепції, і внутрішньою умовою подальшого саморозвитку. Таким чином, немовля як суб'єкт ініціює, організовує і здійснює процес вибіркового накопичення і структурування суб'єктної активності [7].

Так, психічним новоутворенням дитини першого року життя, за твердженням Л. І. Божович, є „мотивуючі уявлення”, котрі вивільняють її від „диктату” зовнішніх впливів і перетворюють її на суб'єкта діяльності [1].

2. Стадія аморфної суб'єктності (від 1 до 3-4 років). Основною особливістю цієї стадії дослідник визначив здійснення власної суб'єктності дитиною через інших людей, за їх допомогою. Ця стадія характеризується також недостатньо розвиненою диференційованістю психологічних структур, проте вона завершається виділенням себе з оточення, появою власне пізнавального відношення до дійсності, що означає появу суб'єкта як такого та формування суб'єктної позиції дитини.

Діти раннього віку виявляють схильність до своєрідного перетворення (проблематизації) засвоєних ними схем дій з речами, зміцнюючи при цьому свої знання про природу та призначення речей, прагнучи краще засвоїти норму, усвідомити джерела її походження, межі її застосування. У формі інверсії здійснюється авторизація дитиною соціально заданої діяльності [4].

Н. М. Палагіна, досліджуючи винахідливість дітей у маніпулюванні, дійшла висновку, що у процесі маніпулювання у них з'являється „ігрове відношення до предмету”, оскільки їх захоплює не стільки процес діяння, скільки варіювання місця, умов, способів діяння з ним, зміна його функцій, одухотворення тощо. Дитина у процесі маніпулювання проявляє винахідливість, надаючи предмету невласливі йому функціональні значення, що свідчить про появу креативності [за 7], що, з нашої точки зору, безсумнівно, є атрибутом суб'єктності.

3. Стадія парціальної суб'єктності (від 4 до 6 років). Основним для дитини на цій стадії стає засвоєння суспільного вчинку, суспільного способу дії, ця стадія також характеризується здатністю дитини до самостійного здійснення окремих видів діяльності (повністю чи частково), оволодінням саморегуляцією основних видів фізіологічних відправлень і деяких форм психічної активності. Реалізація різних способів звернення до соціальної дійсності та інших людей здійснюється через гру та соціальні експерименти.

М. М. Підд'яков указує на наявність спеціальних форм соціального експериментування:

1) пошукове змінювання соціальної ситуації з метою зняття чи, навпаки, загострення конфлікту;

2) виявлення дитиною особливостей особистості іншої людини (дорослого чи дитини);

3) виявлення дитиною своїх власних можливостей (інтелектуальних, вольових, особистісних);

4) пошукове прогнозування різноманітних соціальних ситуацій [за 4].

Специфічним суб'єктивним новоутворенням цієї стадії є виникнення усвідомлення, самоусвідомлення, почуття автономного „Я”, формування механізму самооцінювання. Прагнення дитини актуалізуватися, втілитися виявляється у новій її здатності – „парити в уяві” („ігри уяви”). Відтак, мета і засіб, процес і результат співпадають, для суб'єкта важливим стає активність оцінювання та рефлексування стану задоволеності-незадоволеності від самого процесу „гри в уяву” [7].

4. Стадія пізнавальної суб'єктивності (від 6 до 12 років). Інтереси дитини спрямовані насамперед на пізнання навколишнього світу і себе у цьому світі. Основною особливістю цієї стадії є довільна актуалізація свого психічного досвіду, підпорядкована вимогам реальності. Ця стадія характеризується домінуванням словесно-логічного мислення, активним засвоєнням основ деяких наук, пізнавальною діяльністю, вдосконаленням різних видів суспільного вчинку. Однак, присвоєння основних видів діяльності і спілкування є зовнішнім, формальним, поверховим; „Я” – розпливчасте і розмите; пізнавальні процеси злиті з особистісними характеристиками; відношення до подій і людей детерміновані знанням про них; власний психічний світ слабо диференційований; саморегуляція психічної активності здійснюється неусвідомлено, напівавтоматично.

Суб'єктивна активність дитини на цій стадії спрямована на те, щоб ствердитись у психологічній ролі виконавця задуманого. Диференціація процесу активності і його результату, необхідність їх „поєднання” породжує довільність у діяльності суб'єкта. Тому провідним внутрішнім стимулом на цій стадії суб'єктивності стає прагнення до довільної самоактуалізації своїх психічних можливостей, що спрямовує активність дитини на вирішення протиріччя між довільним і мимовільним характером здатності до уяви, тобто між продуктивною психічною творчістю та мимовільним фантазуванням як грою асоціацій, уявлень, образів. При цьому активність під-

порядковується вимогам поставленої задачі. Дитина відкриває в собі суб'єктивну здатність і відповідний мотив до продуктивної, результативної довільної внутрішньої дії й обов'язкового виконання заданого. (Якості старанності, обов'язковості набувають у цьому віці навіть гіпертрофованих форм) [7].

Становлення суб'єктивності на цій стадії безпосередньо пов'язане з розвитком особистості дитини та її якісним перетворенням. Так, Л. І. Божович стверджує, що у процесі розвитку відбувається якісне перетворення особистості дитини на основі її власної активної діяльності і її власного активного відношення до середовища [1], тобто саморозвиток особистості дитини відбувається у процесі формування її суб'єктивності.

5. Стадія суперечливої суб'єктивності (від 12 до 17 років). Бурхливе зростання самоусвідомлення своєї ідентичності, належності до певної статі, становлення суб'єктом більшості форм тілесної активності, концентрація інтересу на власній мотиваційно-потребовій сфері і фізіологічних змінах в організмі, розуміння своєї унікальності й індивідуальності, пошук взаєморозуміння з однолітками, конфлікти з дорослими і товаришами, нестійкість емоційно-афективної сфери, початок серйозних узагальнень і змістових абстракцій, пізнавальний інтерес до навколишнього у поєднанні з жадобою знань про себе. Проте психічна організація структурована недостатньо, відсутнє усвідомлення зв'язків між її елементами, абстрактне мислення розвинене слабо, що є недостатнім для глибокого розуміння моральності, відношень між людьми, власної психічної організації. Відносна самодостатність і самостійність поєднуються з залежністю від оточення й орієнтацією на інших. Сполучення добре засвоєних дитячих форм поведінки і психічного реагування з недосконалими і неглибокими дорослими способами діяльності і переживання, котрі в основному є наслідувальними й імітаційними.

Головне для стадії суперечливої суб'єктивності – навчитись самовизначатись, зробити для себе психологічно очевидним, що завжди існує альтернатива у виборі варіанту вирішення внутрішніх проблем, і рух до „істинно” свого варіанту рішення, рух самовизначення – безмежний. Вербалізуючи можливі варіанти рішень, суб'єкт самовизначається у віртуальному просторі вибору рішень при абстрактному відношенні до цілей, засобів і ситуації. Суб'єкт виявляє в собі відпочаткову здатність-прагнення до діяння у „віртуальній реальності”, що відкриває йому реаль-

ну психологічну можливість вільно конструювати свій внутрішній і зовнішній життєвий світ на основі власного авторського задуму. На цій основі зароджується новий вид внутрішнього суб'єктного протиріччя – між правом на самовизначення, самостійним прийняттям певних рішень й абстрактним відношенням до мети, способів та засобів утілення цих рішень у життя, обмеженою можливістю їх реалізації. Вирішення цього протиріччя запускає процес самопотенціювання, цілеспрямованого нарощування способів суб'єктної активності, оволодіння критеріями їх використання у процесі саморегуляції. Вибір засобів діяльності пов'язується з відповідальністю, котра виступає значущим критерієм у структурі суб'єктності та спонукає її розвиток. Прагнення до покладання себе суб'єктом дозволяє йому оперувати своєю мотиваційною сферою, співвідносити свої мотиви і цілі з мотивами і цілями інших людей, суспільства, людства, з загальною ситуацією життєдіяльності і можливими напрямками її динаміки, умовами існування, традиціями, нормами, наявністю засобів, необхідних і достатніх для досягнення поставленої мети, програми дій [7].

6. Стадія особистісної суб'єктності (від 17-18 до 25 років). Початок набуття зрілості суб'єктних характеристик у фізіології, пізнанні, професії, моральності. Для суб'єкта на цій стадії першочергового значення набуває його свідомість (світогляд, смислова система, ставлення до праці, інших людей). Актуалізація і розвиток здібностей здійснюється через досконале пізнання і проби себе у практичній професійній діяльності, сексуальних і сімейних відносинах.

„Багато спроб і помилок указують на функціонування мотивації самовизначення, що спочатку має випереджувальний, дифузний характер, Тому особливість внутрішнього світу молодої людини – надія прогнозування можливих шляхів подальшого життя” [5, с. 165].

На цій стадії досягається гармонія між особистістю і психічними функціями (звідси розквіт і досконалість тіла і психічних функцій). Досягається внутрішня визначеність, цілісність суб'єкта, пік його психічної активності, що зумовлює прагнення людини братися за значні справи і звершення, й водночас тільки починається формування людини як суб'єкта власної професійної діяльності.

Оволодіння професією здійснюється на основі свідомого самопокладання, усвідомленого мотиваційного вибору. Суб'єкт, слідуючи логіці саморозгортання активності та суб'єктних діянь,

навчається самостійно знаходити необхідні засоби, свідомо підпорядковувати їх вибір поставленій меті, зважено приймати рішення, послідовно їх виконувати, адекватно і самокритично оцінювати результати виконання, цілеспрямовано фіксувати в індивідуальному досвіді способи і результати діяльності, перетворюючись із суб'єкта активності у цілісного суб'єкта свідомої діяльності [7].

7. Стадія повноцінної суб'єктності (від 25 до 50 років). Досягнення максимальних результатів у становленні особистості як суб'єкта професійної діяльності, становлення повноцінної суб'єктності у сімейній та особистісній сферах буття. Розвивається здатність до саморегуляції відносно власних психічних функцій, процесів, потреб, досягнень. Проте цій стадії притаманний також й епізодичний страх втрати суб'єктності, пов'язаний з певною ситуацією.

На цій стадії може спостерігатись нормативна криза „середини життя” (35-40 років), що характеризується нереалізованою суб'єктністю, відсутністю установки на творчий пошук шляхів самореалізації та програми життєвої перспективи, нездатністю оптимальної самоорганізації діяльності, а суб'єктивним функціонуванням організму і психічних функцій. Але при цьому, – підкреслює Т. М. Титаренко, – ця криза супроводжується ставленням людини до себе як до суб'єкта життєдіяльності, творця власного життя [8].

Основним способом розвитку на стадії повноцінної суб'єктності є вчинок – творчий акт свідомої реалізації людиною своєї сутності, покладення на себе повної відповідальності за самоздійснення і реалізацію сутнісного у собі. Підкреслимо, що тільки зрілий суб'єкт здатний брати на себе відповідальність за власний розвиток. „Життя як учинок, здатність до життєтворчості розуміється і переживається людиною як онтична ціль і цінність, як вищий сенс існування, як єдино можливий спосіб протистояння небуттю чи неістинно людському буттю” [7, с. 292].

В. О. Татенко переконаний, що стадія повноцінної суб'єктності передбачає здійснення „вчинкових кроків” відповідно структурно-функціональній логіці розгортання суб'єктної активності:

1) вчинок сутнісного самопокладання як ціннісно-смислова екзистенційна творчість, зорієнтована на відповідальність за власний розвиток;

2) вчинок самопотенціювання, самоопосередкування, що полягає у створенні самим суб'єктом тільки для нього придатних, йому споріднених, унікальних засобів досягнення поставлених цілей;

3) вчинок самовизначення через сутнісне втілення вистражданих у пошуку сенсу життя цілей і створених засобів їх досягнення;

4) вчинок самоактуалізації, що полягає у вольовому подоланні можливого опору реального світу, у практичному довільному втіленні задуманого;

5) вчинок самооцінювання, що означає дотримання власних індивідуальних критеріїв, принципів і норм;

6) вчинок самоаперцепції, основною задачею котрого є творче вибіркове збереження й удосконалення системи спонук і дій, що дозволяють індивіду ствердитись у своїх сутнісних суб'єктних психологічних характеристиках. При цьому результат самоствердження фіксується в індивідуальному досвіді суб'єкта через аперцепцію алгоритму його успішної діяльності;

7) вчинок самозапитування як трансценденція людини у глибини власної самості, що завершує логіку суб'єктного самоствердження людини, дозволяє їй зайняти споглядальну позицію щодо себе та свого існування, надає можливість піднятися над здобутками і втратами, існувати на сутнісному рівні гармонії з собою і світом, переживати катарсис самоздійснення [7].

Ш. Бюлер указує на властиві людині на цій стадії суб'єктності:

- реальні сподівання від життя;
- адекватну оцінку власних можливостей;
- суб'єктивне бачення цього віку як апогею життя.

Дослідниця наголошує, що у цей період відбувається специфікація самовизначення – людина визначає конкретну життєву мету і має деякі реальні результати, впевнено просувається до бажаного самовизначення. У 40 років усталюється її самооцінка, яка є результатом життя як процесу вирішення завдань, тобто підбиваються перші підсумки життя і дається оцінка власних досягнень [за 5, с. 166].

8. Стадія втіленої суб'єктності (від 50 до 60 років). Досягаються найвищі результати у теоретичному освоєнні світу, соціальних і міжперсональних відносинах, у вихованні підростаючого покоління завдяки узагальненню власного ментального досвіду (мудрості), меншої уваги до себе і здатності розуміти молодих. Поряд з цим настає розуміння, що поступово наближається завершення розвитку і втілення власного суб'єктного начала. У зв'язку з цим часто переживається нереалізованість задумів і життєвої програми, здійснюються спроби втілення задуманого, котрі при великій інтенсивності приводять до психологічних і фізіологічних зривів.

Посилюється схильність до самотності, спогадів, мрій. Завершується шлях до самоздійснення, відбувається порушення мети життя, життєвої перспективи [5].

Оцінка ж свого життя як здійсненого задуму дає людині відчуття завершеності, виконаного обов'язку, викликає самоповагу, породжує душевний спокій, внутрішню рівновагу і гармонію [7].

9. Стадія згасаючої суб'єктності (від 60 до 75 років і старше). Спостерігається зниження суб'єктних проявів у найрізноманітніших сферах, особливо у здійсненні фізіологічних функцій. При цьому здатність до саморегуляції психічних функцій залишається високою. Думки про смерть носять періодичний характер, а після 75 років – систематичний. Переживання страху асуб'єктності (смерті) визначається досягнутим соціальним положенням: за благоприємної реалізації суб'єктності вони не носять надмірно травмуючого характеру.

Логіка процесу інволюції суб'єктності, хоча і носить індивідуальний характер, проте, як припускає В. О. Татенко, має певні закономірності: людина зазвичай втрачає себе як мету, „зникає” для себе як засіб, виявляється нездатною самовизначатись, приймати рішення, не може виконати задуманого, самоактуалізуватись, втрачає можливість адекватно себе оцінювати, здійснювати саморефлексію, виявляється нездатною до самоаперцепції, використання свого життєвого досвіду. Переживання незворотності, непотрібності, безперспективності подальшого існування руйнують насамперед механізм самопокладання, у результаті чого людина втрачає інтерес до діяльності і відмовляється від неї, замикається на себе, стає самодостатньою, ментально розкутою, проте непродуктивною, компенсаторною, все менше диференційованою. Поряд з цим людина прагне стати необхідною та корисною іншим, що проявляється у її відповідальності за доручену справу. Але ця відповідальність носить тимчасовий характер, оскільки алогічність дій робить практично неможливим її прояв, що різко обмежує самостійну і цільовідповідну активність людини, деформуючи механізм самопотенціювання, що у подальшому приводить до неадекватних самоактуалізацій (своєвілля, крайньої самовпевненості, неадекватної рішучості тощо). Нездатність доглядати за собою з часом перестає піддаватись рефлексії, самооціночні реакції зникають, у результаті чого втрачається „Я”-образ, розтворюючись у психічному полі. Поступове розслоєння психіки до рівня відчуттів знищує механізм само-

аперцепції і буття досягає своєї закономірної межі [7].

Завершення життєвого циклу людини пов'язане з повною втратою нею якостей індивідуального суб'єкта, котрі закарбовуються у свідомості і бутті інших людей. „Як й усяка інша складова універсуму, конкретна людина входить в його історію, і відповідно, так чи інакше впливає на всі його безкінечні майбутні зміни, набуваючи тим самим статусу безсмертної, вічної” [7, с. 309].

Отже, на кожній зі стадій становлення суб'єктності людина одночасно виступає цілісним суб'єктом, що вирішує функціонально-психологічні задачі певної стадії, а також суб'єктом, що формується і розвивається, вирішуючи задачі своєї подальшої генези, саморозгортання, самоздійснення іманентних потенційних можливостей людини. Самоздійснення предстає у двох іпостасях – і як процес, і як результат. Безумовно, для кожного віку воно має свої особливості, зумовлені спроможністю суб'єкта до цілепокладання, інтегрованим елементом якого є життєва програма. Як указує українська вчена Н. Ю. Волянчук, життєва програма відбиває магістральні життєві цілі, життєві плани і способи їх реалізації у діяльності [2]. Життєвий план, за І. С. Коном, виникає не у результаті роздумів про кінцевий результат, а насамперед при роздумах про способи, шляхи та ресурси, необхідні для його досягнення. Як підсумок життєвого шляху, самоздійснення набуває завершеності за умови адекватної реалізації цінностей і прагнень людини, що концентрують в собі її нужду, динамічну і відкритую до самозмін. Як висновує академік С. Д. Максименко, „саме нужда зумовлює унікальне явище життя і його розвиток: еволюція життя виявляється спрямованою, і спрямована вона в бік постійного ускладнення і прогресу” [5, с. 33]. Рух до ускладнення і прогресу детермінується майбутнім, яке виступає відправною точкою проектування суб'єктогенези особистості.

В акмеологічних дослідженнях розроблена теоретична модель суб'єкта діяльності у його русі до акме, котра включає послідовну систему алгоритмів саморозвитку (за Є. М. Богдановим):

- актуалізація потреби в особистісному та професійному самопізнанні з метою особистісно-професійного росту;
- ознайомлення з основними засобами психологічної самодіагностики й освоення їх;
- формування професійних і гуманістичних ціннісних установок, етлонів і норм до об'єктів та суб'єктів професійної діяльності;
- розвиток підсистем професіоналізму діяльності й особистості;

- рефлексія професійної діяльності й особистісно-професійних якостей;
- формування потреби у професійному самоудосконаленні [за 3, с. 273].

Орієнтація на розроблену акмеологічну модель дозволяє розглядати суб'єктогенезу людини як соціокультурне явище, що має визначальний вплив на діяльність людини, її продуктивність та ефективність, забезпечує становлення особистості у якості першопричини власної активності, саморозвитку і самореалізації, а також робить можливим самоздійснення людини у власній діяльності та творенні буття, актуалізує її сьогодення і майбутнє.

Суб'єктогенеза людини як соціокультурне явище включає у себе професійну суб'єктогенезу, досить яскраво описану у концепції системогенезу професійної діяльності В. Д. Шадрікова. Дослідник пов'язує формування певних психологічних систем професійної діяльності з лініями розвитку її складових, при цьому розвиток цих ліній обумовлюється розвитком системи у цілому. Відтак, учений виділяє такі стадії професіогенези:

- формування мотивів професійної діяльності, що передбачає зсув мотиву на ціль професійної діяльності, „прийняття” своєї професії, пошук власного сенсу діяльності, утворення цілісної професійної поведінки;
- формування цілей професійної діяльності, що передбачає виділення й урахування таких чинників: а) центральним моментом діяльності є її мета; б) мета розглядається як ідеальний образ результату та рівень досягнення, до котрого потрібно прагнути; в) мета професійної діяльності є образом результату і виробничого завдання, поставленого у певних умовах; г) основні етапи формування мети включають у себе виділення поля допустимих результатів та уточнення конкретної найоптимальнішої мети;
- формування уявлення про програму діяльності, що передбачає формування уявлення про структуру діяльності, про способи її виконання, про послідовність адекватних дій і способів;
- формування інформаційної основи діяльності, що передбачає врахування таких моментів: а) рівні формування інформаційної основи діяльності – сенсорно-перцептивний (сприйняття інформації), когнітивний (оцінка значущості інформації), образно-оперативний (переробка інформації та побудова інформаційних блоків; б) мінливість та багатоплановість інформації, що вимагає гнучкості та викликає необхідність швидкого переключення з одного виду інформації на інший; в) зовнішній і внутрішній план

формування інформаційної основи діяльності як здатності сприймати й опрацьовувати реальні сигнали, які несуть інформацію, та будувати інформаційні образи і значення за отриманими сигналами;

- формування блоку прийняття рішень, що передбачає врахування таких моментів: а) альтернативність рішення; б) загальна схема прийняття рішень (усвідомлення та розширення проблеми, перевірка рішень); в) вироблення вирішального правила, способу вирішення, формування критерію досягнення цілі, переваги вибору способу вирішення; г) детерміновані рішення (будуються на чіткій логіці) та ймовірні рішення (ґрунтуються на прорахунку найбільш сприятливої ймовірності досягнення цілі);
- формування підсистеми професійно важливих якостей, у результаті котрого формується індивідуальний стиль діяльності;
- формування психологічної структури професійної діяльності, що передбачає: а) засвоєння професії як процесу розпредмечування, індивідуалізації нормативно заданого (схвалюваного) способу діяльності; б) основні етапи засвоєння професії – когнітивний (пізнання, засвоєння нормативно заданого способу діяльності), практичний (власне формування психологічної структури професійної діяльності – спочатку засвоюються окремі дії, а потім – діяльність у цілому [9]).

Описані стадії професіогенези виходять з цілісності, активності, свободи і відповідальності

суб'єкта за проектування, здійснення і творче перетворення власної діяльності. З нашої точки зору, означені стадії зумовлюють особливості професійної суб'єктогенези у юнацькому віці, що і є перспективою наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. — М. : Просвещение, 1968. — 464 с.
2. Волянюк Н. Ю. Психология професійного становлення тренера: Монографія / Н. Ю. Волянюк. — Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. — 444 с.
3. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. — М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО „МОДЭК”, 2004. — 752 с.
4. Кудрявцев В. Т. Субъект деятельности в онтогенезе / В. Т. Кудрявцев, Г. К. Уразалиева // Вопросы психологии. — 2001. — № 4. — С. 14—30.
5. Максименко С. Д. Психология личности / Максименко С. Д., Максименко К. С., Папуча М. В. — К. : Видавництво ТОВ „КММ”, 2007. — 296 с.
6. Психология индивидуального и группового субъекта / Под ред. А. В. Брушлинского, М. И. Воловиковой. — М. : ПЕР СЭ, 2002. — 368 с.
7. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении: Монография / В. А. Татенко. — К. : Видавничий центр „Просвіта”, 1996. — 404 с.
8. Титаренко Т. М. Життєвий шлях // Основи психології / Киричук О. В., Роменець В. А., Татенко В. О. та ін. — К. : Либідь, 1995. — С. 307—330.
9. Шадриков В. Д. Проблема системогенеза в профессиональной деятельности [Отв. ред. К. А. Абульханова-Славская] / В. Д. Шадриков. — М. : Наука, 1982. — 185 с.

ЕВДОКИМОВА Н. А.

СУБЪЕКТОГЕНЕЗА ЧЕЛОВЕКА КАК СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ ЯВЛЕНИЯ

В статье подчеркивается детерминирующая роль деятельности в становлении субъекта. Выделены и подробно описано стадии субъектогенеза как жизненного цикла субъекта. Детализировано стадии професіогенеза (по концепции системогенеза профессиональной деятельности В. Д. Шадрикова).

Ключевые слова: субъект, субъектогенеза, професіогенеза, жизненный цикл, акме, субъектность, субъектная позиция.

EVDOKIMOVA N. A.

SUBEKTOGENEZA PERSON AS A SOCIOCULTURAL PHENOMENON

The article highlights the determining role in the development of activities of the entity. Identified and described in detail how subektogenezy stage of the life cycle of the subject. Professiogenesis detailed stage (on the concept of professional activity sistemogeneza Shadrikova V. D.).

Keywords: subject, subektogeneza, professiogenesis, life cycle, acme, subjectivity, subject position.

Стаття надійшла до редколегії 24. 10. 2013 року.